

AZ ELSŐ HAZAI ÚJSÁGOK ÉS FOLYÓIRATOK A NEVELÉSRŐL

Fehér Katalin

ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Neveléstudományi Tanszék

A hazai magyar nyelvű sajtó kialakulása a XVIII. század utolsó évtizedeire tehető. Első, nemzeti nyelven kiadott újságjainkban csakúgy, mint legrégebbi irodalmi és enciklopédikus jellegű folyóiratainkban számos neveléssel kapcsolatos cikket találunk. Míg eleinte inkább csak kisebb-nagyobb, e témát érintő közleménnyel találkozunk az első magyar lapokban, később, a magyar felvilágosodás korának második szakaszától kezdve folyóiratainkban már tudományos igénnyel készült pedagógiai tanulmányok is olvashatók.

A felvilágosodás kori periodikákban hatalmas, mindaddig kiaknázatlan forrásanyag rejlik. Ebből a nagyrészt feltáratlan anyagból azokat a legkorábbi írásokat mutatjuk be, amelyek egyrészt a nevelés elméleti kérdéseivel, másrészt a hazai iskolák korabeli problémáival, például a tannyelv kérdésével, az oktatás módszereivel, az iskolai könyvtárakkal stb. foglalkoznak.

Ezek a cikkek a magyar pedagógiai irodalom korai alkotásai, hiszen e szaktudomány hazai elterjedésénél is figyelembe kell venni azt az általánosnak mondható jelenséget, hogy az új eszmék és irányzatok első ízben legtöbbször az újságokban és folyóiratokban jelentkeztek. Míg a szakkönyveket – amennyiben egyáltalán léteztek – a korábbi korok eszméi hatották át, a többnyire haladóbb folyóiratok és általában az időszaki sajtó már a modernebb eszmék követői voltak. Ezért is mindenképpen indokoltnak látszik e forrásanyag feltárása, hiszen általa, a neveléstörténeti és sajtótörténeti tanulságokon kívül általános eszmetörténeti és tudománytörténeti ismereteink is gyarapíthatók.

A XVIII. században az Európa szerte megjelenő folyóiratok, sőt egyes helyeken (főként ott, ahol a folyóiratok még nem terjedtek el és csak újságok jelentek meg) a hírlapok is sokszor foglalkoztak neveléssel kapcsolatos kérdésekkel. Az angol minták nyomán az egész kontinensen elterjedt ún. morális folyóiratok révén olyan népszerű lap-típus vált általánossá, amely közérthető módon tárgyalta a felvilágosodás korának csaknem minden fontos társadalmi és szellemi kérdését. Érthető, ha ezek sorából nem hiányoztak a kor közvéleményét nagyonis foglalkoztató nevelésügyi kérdések sem.

Német folyóiratok a nevelésről

A korabeli viszonyok következtében Magyarországon természetesen főként a német nyelvű folyóiratok terjedtek el leginkább. Az osztrák és a német lapok eljutottak városainkba, ahol a német nyelv nem volt akadály a megértésének, hiszen a városi lakosság nagy része értett németül.

E lapok révén ismerkedhettek meg sokan nálunk nemcsak a németországi pedagógiai reformtörekvésekkel, hanem a máshonnan kiinduló kezdeményezésekkel is.

A korszak pedagógiai témák iránt érdeklődő értelmisége a Magyarországon is ismert berlini folyóiratból, a *Berlinische Monatsschrift*-ből már 1783–84-ben közvetlenül *Campe* cikkei nyomán értesülhetett azokról a tervekről, amelyeket a német nevelés- és iskolaügy általános reformjával kapcsolatban készített a neves elméletíró (*Campe*, 1783). A kibontakozó vitáról is tájékoztató a berlini folyóirat. 1785-ben közölték *Peter Villaume*-nak egy cikkét (*Campe*, 1784). A szerző mint a német filantropizmus egyik jelentős képviselője, az iskolareform szükségessége mellett foglalt állást, hangsúlyozta, hogy az iskolaügy irányítása nem egyházi, hanem állami feladat. Követelte, hogy az elméleti ismeretek oktatása mellett az iskola adjon lehetőséget a tanulóknak alapvető gyakorlati-technikai készségek megszerzésére is. Két évvel később, 1787-ben jelent meg *II. Frigyes* miniszterének, *von Zedlitznek* (1787) írása a lapban, aki szintén a reform híve volt. Cikkében a tanítók magasabb szintű képzése, a reáltudományok oktatásának szükségessége, a kísérleti iskolák létrehozása, az érettségi bevezetése mellett foglalt állást.

A *Berlinische Blätter* 1797-ben *Johann Erich Biester* tervezetét közölte a marburgi polgári iskolák reformjáról (*Biester*, 1797a). Ugyanez a szerző a legújabb franciaországi oktatásügyi intézkedéseket is elemezte a lapban (*Biester*, 1797b).

A németországi folyóiratok saját hazájuk reformtörekvésein kívül hírt adtak más országok kezdeményezőiről is. Így a XIX. század első évtizedében már gyakran írtak *Pestalozzi* pedagógiai eszméiről, nevelési gyakorlatáról, az általa alkalmazott oktatási módszerekről, eszközökről. 1803-ban például a *Neue Berlinische Monatsschrift*-ben előfizetési felhívás jelent meg a Pestalozzi-féle iskolakönyvekre (*Grune*, 1803). Ugyancsak itt, 1810-ben *Himly* tanulmánya volt olvasható a Pestalozzi-elméletről és annak gyakorlatáról (*Himly*, 1810). Egy évvel később ugyanez a szerző *Pestalozzi* hetilapjával a *Pädagogische Mittheilung*gal foglalkozott.

A korabeli ausztriai folyóiratok természetesen főként azokkal a tanügyi reformtervekkel foglalkoztak, amelyek a *II. Ratio Educationishoz* vezettek. Fontosabbnak tűnik azonban ezúttal azt felvázolni, hogy ugyanennek a korszaknak a magyar sajtója miként nyilatkozott neveléssel kapcsolatos kérdésekről.

Hazai újságok a nevelésről

A XVIII. század utolsó harmadában kibontakozó hazai sajtó is nagy figyelmet szentelt a nevelésügynek, de ekkor még nem közölt olyan elméleti jellegű tanulmányokat,

mint a fejlettebb külföldi lapok. Ilyenek csak a magyar felvilágosodás korának második szakaszában, a XIX. század második évtizedétől kezdve jelentek meg.

Mégsem tűnik a magyarországi felvilágosodás kori nevelésügy számbavétele szempontjából érdektelennek, ha felfigyelünk a korai magyar időszakai sajtó kisebb – a nevelést érintő – közleményeire, cikkeire. Ezek mindenekelőtt a nevelés ügye iránti korabeli érdeklődést tükrözik, de még fontosabb az, hogy ezek az írások más forrásokból alig, vagy egyáltalán nem feltérképezhető fontos adalékokkal szolgálnak a korszak hazai pedagógiai kultúrájáról.

Az első magyar nyelvű újság, az 1780-ban Pozsonyban *Rát Máttyás* által megindított *Magyar Hirmondó* különösen gyakran foglalkozott kulturális vonatkozású és ezen belül neveléssel kapcsolatos kérdésekkel is. Ezt, szerkesztőjének érdeklődése mellett még az is indokolta, hogy az első magyar hírlap tudatosan igyekezett pótolni a még hiányzó magyar folyóiratokat is. Ezért vette programjába például a tájékoztatást a „közhazsnú” könyvekről. Ilyennek nyilvánította mindjárt kezdetben *Molnár János* úttörő nevelésméleti munkáját is. (*Petrovszky Sándor* írta *Molnár János* tizenöt levelei, midőn őtet a jó nevelésről való írásra ösztönöznék / Pozsony-Kassa, 1776).

Rát az ismertetés kapcsán hangsúlyozta, hogy a nevelés kérdései Európaszerte előtérben állnak:

„Most úgyis egész Európa a jó nevelésről gondoskodik, s annak lábra állíttatásán igyekezik; elannyira, hogy a legfelségesebb Királyok és Fejedelmek nem áttallanak abban foglalatoskodni.” (*Magyar Hirmondó*, 1780. 71. o.)

De más alkalommal is találunk a lapban olyan megjegyzéseket, amelyek a kor nevelés iránti kiemelt érdeklődéséről tanúskodnak. Az 1780. február 9-i számban például ezt olvashatjuk:

„Mitsoda nagy hathatósága legyen a látott s hallott dolgoknak, még a tsetsemő gyermekeknek elméjékben-is, azt ha szinte eléggé megmagyarázni nem lehet is, mindazonáltal mindennap tapasztalhatni. Mire nézve némelly böltsek azt merték állítani (jóllehet nem szintén helyesen), hogy tsupán tsak a nevelés és a nevelés körül előforduló dolgok tészik az embert azzá, s olyanná, a mi, s a millyen azután önként léssen...” (*Magyar Hirmondó*, 1780. 89. o.)

Fontosnak tartotta *Rát*, hogy hírt adjon *Locke* pedagógiai művének magyar fordításában történt megjelenéséről is, bár a könyv már kereken egy évtizeddel korábban napvilágot látott. (A recenzió késéséről természetesen a csak 1780-ban indult *Magyar Hirmondó* nem tehetett.) *A Boros-Jenői gróf, Székely Ádám* fordításában 1771-ben Kolozsvárott megjelent mű (A gyermekek neveléséről, mellyet *Lock János* Angliai nyelven írt...) kapcsán a lap azt írta, hogy fordítója

„a két Hazától méltó köszönetet érdemlett, hogy ezen derék könyvet, melynél ezen dolog eránt még soha senki jobbat nem írt, nemzetünkkel magyar nyelven közlötte. Nem is volna szükségtelen dolog, az ilyen jó könyvek számát nálunk szaporítani, amidőn közönségesen tudva vagyon immár, hogy az emberi nemzet boldogságának melly nagy része függjön a gyermekek jó nevelésétől. Mert ha egyéb hasznót nem hajtának-is azok, avagy tsak valamennyire reá figyelmeztetik a Szüléket és tanítókat azon fontos dologra, amelly körül ritkán

szoktanak nagyobb gondossággal forgolódni, mint a baromnak nevelése körül.” (*Magyar Hirmondó*, 1781. 53. o.)

A *Magyar Hirmondó* szerkesztője levelezőitől értesült készülő pedagógiai könyvekről, és ezekről is, már a megjelenés előtt hírt adott a lapban:

„Most legközelebb pedig, Kolozsvárról hozzám küldött levelekben több jeles könyvek között, a mellyek ottan a Református Kollégium könyv-nyomtató Műhelyében rész szerént sajtó alatt vagynak, rész szerént nyomtatásra elkészültenek, ezt is olvasom: »Kisdedek Tárháza, mellyet Francia nyelven Beaumont Mária Asszony írt volt Magazin des Enfants titulum alatt, mostan Német fordításból Magyarra fordítva, nyomtatatik 8 réti formában: a több Magazinjai-is ezen Asszonynak utána következnek rövid időn, most éppen munkában lévén.« (*Magyar Hirmondó*, 1781-53. o.)¹

De az első magyar újság, a *Magyar Hirmondó* nemcsak a pedagógiai könyvek figyelésével és recenziálásával foglalkozott. Hírt adott az egyes hazai iskolákban folyó munkáról is. 1780 elején egy hosszabb cikk jelent meg a lapban a nagyváradai katolikus gimnáziumban folyó szemléltető oktatásról.

„A Nagy-Váradai Oskola (Fő-Gymnasium) különös nyereséggel ditsekedhetik, mellyhez két Méltóságos Papi Személyeknek jóvoltokból ez esztendő elején jutott. Ugyan-is, nevezetes nyereségnek és szerentsének tarthatja azt a tanuló ifjúság, midőn a természetnek ditsó alkotványit nem tsak magyarázva hallhatja, hanem egyszer-s-mind szemével is szemlélheti. Mert ezek ám a könyvekenn kívül a tanúságnak eszközei, mellyek a tudományoknak mostani folyamatajához képest, az alkalmazatos Tanítók mellett egyy-aránt meg-kivántatnak. – A Nagy-Váradai Görög Fő-Pap és Nagy-Prépost F. T. Áron Jakab Úr, azon városbéli Oskolát egynéhány nagy betsű Erdélyi arany és ezüst-termő kövekkel megajándékozta. A Tanítóknak ditséretes igyekezetek ott a többi között abbann foglalatoskodik, hogy több á-féle Jó-akarokra szert tévén, valamelly bő és rendes természetbéli tárházat felállíthassanak. T. Szluha Péter Professor külömbféle Hazabéli és külső országi fák nemeinek gyűjtésében munkálódik; Miller és Josa Uraimék pedig a bányászna-termő s egyéb kövek körül jelesen forgolódnak.”

Az újság szerkesztője nem mulasztja el, hogy a nagyváradai gimnáziumot példaképpül állítsa a többi hazai iskola számára: „Ha a két Hazának minden szegletiben ilyen igyekezetű Tudósok találkoznának; tsuda, mennyire bővülne a természeti tudomány ezen országoknak gazdag tárházából!” Majd így folytatja: „Nem kevésbé háládatos emlékezetet érdemel az az adakozó Jó-akarát, mellet M. és F. T. Gimesi Gróf Forgáts Pál Kanonok és Apát Úr a megnevezett Oskolához tselekedettel megmutatott; ki is kemény fából tsinosan készített öt rendbéli Tanítóknak való Székeket, mikor meg se gondolnák, oda ajándékba küldeni méltóztatott.

Ugyan azon Méltóságtól nem sokára külömbféle Atlásokból (Föld és ország irott képeiből és Globusokból menny és földnek faragott képeiből) álló készületet várhat. Így osztán nem lészen egyéb hijjával, hanem hogy könyves háza-is valamelly áldott Jó-

¹ Az említett könyv *Dezsi János* és *Tordai Sámuel* fordításában két kötetben jelent meg 1781-ben.

akaróra találván, szükséges jó könyvekkel szaporodhassék. Mellyet nem tsak annak, hanem más hazabéli Oskoláknak is méltán kívánhatni!” (*Magyar Hirmondó*, 1780. 131-132. o.)

Figyelemre méltó, hogy *Rát* e cikkében rámutat az iskolai könyvtárak szükségességére és hasznára. Tudjuk, hogy *Rát* négy és fél évet töltött Göttingában, ahol maga is tapasztalta, milyen nagy jelentősége van egy könyvtárnak a tanulmányok elősegítésében.

Többször ír az iskolai könyvtárakról a lapban. Az erdélyi könyvtárak – többek között a nagyenyedi Református Deáki Társaság és a kolozsvári, marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi református kollégiumok, valamint a kolozsvári katolikus iskola könyvtárának ismertetése alkalmával ezt írja:

„Azt ugyan ... meg kell vallani, hogy koránt sem érnek a külső országi hires könyvbéli tárházokkal. Mindazáltal nálunk a kisebb dolgok is jegyzésre méltók, mivel napról napra nagyobb tökéletességre emelkedő jeles szerzeményeknek ditséretes kezdeteik.” (*Magyar Hirmondó*, 1781. 113-116. o.)

Egy alkalommal hírt ad arról is, hogy valaki a pozsonyi evangélikus iskolára hagyta könyvtárát:

„Nem lehet, hogy a Tudományokat és az Hazának azoknak terjedése által való boldogulását kedvellő jó Hazafi ne örvendjen néki, a midőn a köz haszonra való könyv-házoknak szaporodását hallja. Ide tartozik az, hogy a közelebb múlt hónapban meg-halálozott néhai Királyfai Jeszenák István Úr, a maga számos és válogatott könyvekből, s nem kevésbé betses bányásznákból s egyéb természetbéli szerekből álló gyűjteményét, a Pozsonyi Evangélikus Oskolák számára testálta; kiknek is az immár valósággal által vagyon adva.” (*Magyar Hirmondó*, 1782. 578-579. o.)

A nagyváradai főgimnázium később ismét előbukkant az újságban. Abból az alkalomból, hogy *Stachó János* bihari táblabíró természetrajzi felszerelést adományozott az iskolának, ezt írja az újság:

„A ki igaz Hazafia lévén, a hasznos tudományoknak köztünk való gyarapodását kívánja, magábann köszöni, ha külön része nints-is benne, az olyan ajándékokat, mellyek nélkül az ifjúság tsak felébenn tanulhat-meg némelly tudományokat. Ha tovább-is olyan szerentsés elő-menetek léssen Nagy-Váradon a Naturalis Historiának, idővel azoknak a Tudósoknak, a kik azon most különösen divatjában lévő tudománynak gyarapítása végett messze országokat el-járnak, Váradra kell inkább menniek, hogy sem más egyébként nevezetes városokba Magyar országbann.” (*Magyar Hirmondó*, 1780. 200. o.)

Rát Mátyás Göttingában természettudományi előadásokat is hallgatott. Egyetemi évei alatt ismerte fel, hogy a természettudományok nem hiányozhatnak az iskolai oktatásból. Mikor például arról tudósított, hogy *II. József* megtartotta *Mária Terézia* tanügyi reformjait, szintén kiemelte, hogy „...a föld termései felől való tudomány avagy Naturalis Historia, kiváltképpen a menyinyire az Hazát illetheti, ismét különösen ajánlatik.” (*Magyar Hirmondó*, 1781. 283. o.)

1781-ben *Tessedik Sámuel* úttörő szarvasi kezdeményezéséről adott hírt a szerkesztő:

„Szarvasról Békés-Vármegyében. Az ide való Egyházi Tanítónak, Tessedik Sámuel Uramnak Falusi Gazdaságot gyakorló Oskolája, a tavasszal ditséretesen lábra állott, s múlt Kis-Asszony havának 21-dik napján legelső izbenn Exáment tartott; mellyen a Vármegye és Uraság Tisztjei közül-is, jeles vendégek méltóztattak megjelenni.” (*Magyar Hirmondó*, 1781. 595. o.)

A lap következő számában *Rát Mátyás* hosszabban ismertette az iskolát:

„Békés-Vármegyében, Kis-Asszony havának 24-dik napján. Azon Vármegyében Szarvason igen hasznos dolgot mivel az Ev. gyülekezetnek Egyházi Tanítója, Tessedik Sámuel Uram, hogy a gazdáknak gyermekeiket, a mezei gazdaságnak okosan való folytatására oktatja. Evégett maga minden héten 4 órát szánt ebbéli tanításra, veteményes kertet-is ültetett, mellyben e gazdaságban elő-forduló szerek és munkák, a természetnek és helyes találmányoknak mivolta szerént, szemek eleibe terjesztetnek a tanulóknak. Minémű Oskola légyen ez, és mi hasznát lehessen reményleni, meg-tetszik azon dolgokból, mellyek felől az első Exámenben kérdések tétettek. A közönségesek ezek valának: A természeti dolgok eránt való gondolatlanságnak és tudatlanságnak káros-volta; a természeti tudománynak nagy haszna; e világ alkotmányja, és az égbenn látszani szokott dolgok; a levegő égnek, viznek, tűznek, földnek minéműségei; a föld mivelésére való újabb találmányok; a szántó földnek javithatása, a földnek külömb-külobm termései; a fáknak ültetése; a marhák eránt való gond-viselés; az ember egészségének fenn-tartása. Azon tartománynak állapotjához alkalmaztatott különös kérdések is tétettek, a minéműek ezek: Mit terem az úgy nevezett Székes föld, miveletlenül magára hagyattván? mit termett az idén? és miért nem termett semmit? Ellenbe mit termett ugyan azon Székes föld, e természeti és gazdaságbéli tudományhoz illelendőkppen miveltetvén, miveltetésének ezen első esztendejében, holott ez különben mód nélkül száraz és terméketlen esztendő vala? Ezen kérdésekre való felelteiket e tanulók szem-látomást való tapasztalásokból meg-is világosították. De kivált a méhek körül igen szemekbe ötlött a jelen vóltaknak a természeti és mesterséges Rajoknak nagy külömb-ségek: amidón látták, hogy a mesterséges Rajoknak egyike szinte 90 fontot nyom vala, holott ama természetiek közül a leg-jobbik-is tsak 25 fontnyinak találatott. Melly bizonyára azon sik és székes mezőségenn figyelmezésre méltó dolog. – Im mint bölde-gulhatna Hazánk, ha tudományt, mesterséget és szorgalmatosságot szerkeztetnének-egybe a bő kezü természetnek adományjaival!” (*Magyar Hirmondó*, 1781. 602-603. o.)

A szerkesztő ebben az új kezdeményezésben korán felismerte a benne rejlő pozitív pedagógiai vonásokat és *Tessedik* követésére buzdította lapjában az iskolafenntartókat. *Rát* 1782 végén megvált az újság szerkesztésétől, de a későbbi szerkesztők is sokat foglalkoztak a lapban oktatásügyi, neveléspolitikai kérdésekkel.

A következő években *II. József* 1784-ben kiadott nyelvrendelete és ennek a magyar iskolaügyre gyakorolt hatása volt a legjelentősebb és a legtöbbet vitatott kérdés. A *Magyar Hirmondó* további évfolyamai is sokszor tárgyalták ezt a problémát. E cikkek azt is tükrözik, hogy az újság sűrűn változó szerkesztői sem voltak egységesek a jozefinista

kultúrpolitikával szemben, mint ahogy társadalmunk véleményét is megosztotta az idegen abszolútizmus felvilágosult, de németesítő politikája.

Ilyen megoszoló volt a vélemény a német, mint idegen nyelv tanulásáról a sárospataki kollégiumban is. Az iskola vezetőinek, mint általában a protestáns iskoláknak, nem volt kifogása ellene már csak azért sem, mert ott már a század közepe óta tanították a német nyelvet. A diákság azonban többnyire gúnyt űzött ebből, sok gondott okozva tanárainak, akik végül is szigorú intézkedéseket tettek a német nyelv tanítása érdekében. Ezeket a pataki viszonyokat jellemzi a *Magyar Hírmondó* két kis közleménye is 1785-ből. Az első a lap 36. számában jelent meg:

„Egy külömb-külobb Nemzetből öszve gyültt Alamisnából élő szegény Szerzetesek Társasága Magyar Ujságokat olvas, Nemzetünk, s nyelvünk szeretetétől ösztönöztetvén; némelly D. és P. Kollegyomok pedig, mellyeknek Tagjai mind Magyarok, ha az Ujság nem Német, vagy Frantzia, nem hogy olvasni, de még hallani is szégyenlik, hát még annak elő-mozdításában mikor fognak igyekezni.” (*Magyar Hírmondó*, 1785. 285-286. o.)

A *Magyar Hírmondó*t ekkor *Szatsvay Sándor* szerkesztette, az a *Szatsvay*, aki a későbbiek során *II. József* politikájának lelkes és fenntartás nélküli hívévé lett. Ekkor azonban még ő is a nemzeti nyelv és tudomány fejlesztésének a híve. Idézett cikkében arról panaszkodik, hogy míg a katolikusok (talán a pozsonyi szeminárium hallgatói?) járatták a magyar újságot, addig a debreceni és a pataki kollégiumban csak német és francia lapokat olvasnak, a magyarról pedig megvetéssel beszélnek. Egy idő múlva, a lap november 2-i számában azonban örömmel állapítja meg, hogy megváltozott a helyzet:

„...Ugyan a' P. és D. Collegiumok felől irták a' minapi alkalmatossággal, hogy telljességgel nem kívánnják a Magyar nyelvet virágoztatni, de már most örvendezve halljuk, hogy ha szintén tiltják-is, és ha fizetni kell-is a' magyarul való beszédért, még-is úgy beszélnek, bizony ha ezek nem vólnának, már régen a' Magyar nyelv számkivetésbe ment volna...” (*Magyar Hírmondó*, 1785. 689. o.)

Mint láthattuk az első magyar újság élénk figyelemmel kísérte a felvilágosodáskori nevelésügy helyzetét, a különböző reformtörekvéseket, és e törekvéseket akadályozó tényezőket.

Az 1789-ben indult *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című, hetenként kétszer, Bécsben megjelent magyar nyelvű újság is foglalkozott a korabeli közvéleményt érdeklő pedagógiai kérdésekkel. A szerkesztő, *Görög Demeter* felvilágosult programjával, a nemzeti nyelv és irodalom felkarolásával sokat tett az új eszmék népszerűsítéséért. 1791-ben a lap egy Várpalotáról küldött tudósítást közölt, amely arról szólt, hogy a téli vasárnapokon az istentisztelet után az iskolában a mesterembereknek és legényeiknek olvasták fel az újságok híreit. A beszámolót író pedagógus lelkesen írt a kezdeményezésről:

„Fel szoktam menni mindenkor magam az oskolába, hogy a nevezetesebb újságokat ne tsak olvashassam, hanem magyarazzam-is. Tapasztalhatom szemlátomást ujdonna új szerzeményemnek úhajtott gyümeltseit. Sok mesterlegény ezt az időt a kortsmán szokta tölteni, pénz, egészség, betsület vesztetéssel; de így lassanként a valóságához kezd szokni, vigyázóbbá tétetvén nem

tsak az újságokból, hanem a Szükség segítő és más nevezetesebb könyveknek némely szakaszaiból, jövendő életének nevezetesebb környüállásaira. Kezünk ügyében vagyon Európának oskolánkban régen függő közönséges táblája, mellyből örömmel tanulgatnak Raff Geográfíája szerint gyermekeink, s midőn olvastatnak az újságok, váltig tsudálják a jelenlévők tanulóinknak okos feleléseket.” (Hadi és Más nevezetes Történetek, 1791. 804-805. o.)

(A pietista eredetű, *Francke* hallei iskolájában *Bél Mátyás* által is megismert és Pozsonyban bevezetett iskolai újságolvasást egyébként a *Ratio Educationis* is felvette a tantervébe a középfokú iskolák számára, de megvalósítására csak szórványosan, néhány iskolában került sor (*Dezsényi*, 1948).

Folyóirataink a nevelésről

A XVIII. század végén kibontakozó magyar hírlapirodalom mellett az első magyar folyóiratok is élénk figyelemmel kísérték a kor neveléssel kapcsolatos új eszméit. Míg az újságok inkább csak kisebb-nagyobb hírekben számoltak be a felvilágosodás híveit mindenhol fokozottan érdeklő pedagógiai problémákról; addig a folyóiratok már részletesebb cikkeket és tanulmányokat közöltek. A magyar nyelvű folyóiratokat megelőző, hazai német periodikák közül különösen *Kovachich Márton György Merkur von Ungarn* (1786–1787) című folyóirata említésre méltó. Szerkesztője a lapot a korabeli hazai oktatásügy sajátos tájékoztató orgánumává tette. Általa részletes információt kaphatott az olvasó az oktatásügy szervezetére, személyi összetételére, az iskolák és az egyetemek tevékenységére nézve. Részletesen közölte különböző tanügyi bizottságok jelentéseit. Folytatásos cikksorozatban írta meg a szerkesztő a magyarországi iskolareform határozatait is. A folyóirattal tehát a *Ratio Educationis* rendelkezéseit igyekezett a hazai olvasók számára ismertté tenni; a hivatalos rendeletek szövegéhez a saját megjegyzéseit is hozzáfűzte.

A *Merkur von Ungarn* volt tulajdonképpen az első tanügyi közlöny. Bár a szerkesztő programja, a részletes bevezető tanulmány szerint egy sokkal szélesebb körű tudományos cél megvalósítását tűzte ki feladatul, a lap valójában lényegesen szerényebb lett. Hiába keresünk a folyóiratban például pedagógiaelméleti írásokat, tartalmának zömét az említett rendelkezések és statisztikák tették ki. Az uralkodó elrendelte, hogy minden magyarországi iskola járassa a lapot.

Az 1780-as évek végén megszülető magyar nyelvű folyóiratok már a nemesi mozgalomhoz álltak közelebb. Ilyen volt az első hazai magyar nyelvű folyóirat, a Magyar Museum (1788–1793), amelyet *Batsányi*, *Kazinczy* és *Baróti Szabó Dávid* hozott létre, és ilyen irányzatot képviselt *Péczei József* komáromi *Mindenes Gyűjteménye* (1789–1792). De míg az első inkább irodalmi és világnézeti jellegű lap volt, az utóbbi általánosabb tartalmú ismeretterjesztő folyóiratnak számított. A *Mindenes Gyűjtemény* többek között sokat foglalkozott nevelési problémákkal is. Egyértelműen a nemzeti nyelvű kultúra és oktatás mellett szállt síkra. A szerkesztő igyekezett folyamatosan tájékoztatni olvasóit a legújabb külföldi pedagógiai eredményekről, fontosnak tartotta,

legújabb külföldi pedagógiai eredményekről, fontosnak tartotta, hogy nevelési tárgyú könyveket ismertessen. Egy alkalommal például *Hellenbak Károlyné: Getreue Vatarweisung einer Mutter, an ihre einzige Tochter* című, 1763-ban Lipcsében megjelent könyvének magyarra fordítását szorgalmazza. A szerző – *Péczei* szerint – „igen jártas a kül'földi leg-nagyobb Tudósok, *Tillótson, Rousseau, Kampe, Saltzman, Féder,* s' mások munkájában... Valójában megérdemelné ez a szép hasznos és gyönyörűséggel oktató munka, ha valaki találkoznék Hazánk' Kedves Tudósi között a'ki azt született Magyar Kis- és Leány Asszonykáink kedvéért Magyarra fordítaná, hogy minden édes Anya az abban adatott oktatás szerént nevelné Leányát.”

De ismertetett a lap egészen frissen megjelent külföldi szakmunkát is. Az 1789. december 2-i számban *Hofmann György Friderik* „Wie können Frauen zimmer frohe Mutter gesunder Kinder werden, und dabei gesund und schön bleiben?” című, abban az évben napvilágot látott könyvéről írtak elragadtatással. A mű a nőnevelés kérdéseivel foglalkozik és rousseau-i alapokon áll. A szerző hangsúlyozta, hogy a nők elsőrendű feladata egészséges gyermekek világrahozatala. A gyermeket, életének első szakaszában az anyának magának kell táplálnia, gondoznia, nevelnie. Ha ezt elmulasztja, a gyermek nem fejlődhet egészségesen a továbbiakban. A szerkesztő hosszú jegyzetekben utal *Wesprémi István* hasonló témájú, de még 1760-ban Kolozsváron megjelent „A kised gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás” című művére. *Hofmann* könyvéről az a véleménye, hogy „meg-érdemelné e' szép munka, hogy Hazánk' tudós Orvosi közt találkozná valaki, a'ki ezt anyai nyelvünkre fordítaná.”

1790. őszén egy kortársnak, *Ebehard Rochow* brandenburgi földbirtokosnak nagy hírnévre szert tett iskoláját ismerteti a folyóirat. A *Tessedik Sámuelre* is hatást gyakorló *Rochow* népnevelési reformkísérletéről egy útirajz, valószínűleg *Anton Fridrich Büisching: Beschreibung seiner Reise von Berlin über Potsdam nach Reckhan. (Frankfurt – Lipcse, 1790.)* című műve alapján számoltak be. A folytatólagosan közölt írás részletesen szól a tanítás kérdés-felelet formájában történő módszeréről, a tanító személyiségéről, a felügyeletet gondosan ellátó földesúrról, aki a felvilágosodás szellemében törődött a népoktatással. A lap szerkesztője példaként állítja a hazai földbirtokosok elé *Rochow* kezdeményezését: „Ki-ki elgondolhatja, melly szerentsés változást szerezne ez az egész Országban, ha minden Földes-Urak olyanok volnának, mint Rochow: ha az Oskolákra így viselnének gondot... Sok Földes-Urak pedig, a'mit sokszor csak egy estve el-báloznak vagy kártyáznak, azon egy Oskolát építhetnének.”

A köznépműveltségének gyarapítása a felvilágosodás korának alapvető kérdése volt. *Kovács Ferenc* mérnök 1789-ben egy hosszabb cikkben foglalkozott a *Mindenes Gyűjtemény* hasábjain „nyelvünk és nemzetünk pallérozásával”. A könyvolvasást általánosabbá kívánta tenni, mégpedig úgy, hogy a nép kezébe jó színvonalú és olcsó könyveket kívánt juttatni. A legsürgetőbb feladatnak „a falusi és városi apróbb Oskoláknak más és jobb rendbe hozását” tartotta, mert ezek „a pallérozott társaságoknak nevelőházaik.” Szót emelt a latin nyelvű oktatás ellen és élesen bírálta a „jött-ment oltsó Mesterek”-et, vagyis a képzetlen tanítókat. Azt javasolta, válogassuk meg azokat, akikre az ifjúság nevelését bizzuk. Nézete szerint minden falusi gyermeknek kell iskolába járnia, a szegényeket tanítsák ingyen. A tananyagból falun teljesen iktassák ki a latint és tanítsanak a

továbbiakban olyan tárgyakat mint pl. a magyar helyesírás, a történelem, a földrajz, a gazdaságtan. Ő is, talán éppen *Rochow* hatására, a földesurak támogatására számít leginkább a reformok megvalósításában: „És ha kivált a Földes Uraságok is egy kevéssé mélyebben méltóztatnának ezen dologba belé tekinteni vagy tekintetni; mert kinek is tzeleozhat az egynek-egynek nagyobb hasznára és díszére, mint a Földes Uraságoknak.” (*Mindenes Gyűjtemény*, 1789. II. Negyed 362. o.)

A magyar közvéleményt ez idő tájt erősen foglalkoztatta az úgynevezett „normamódszer” körüli vita. A „normamódszer” *Ignaz Felbiger* Ágoston-rendi apát nevéhez fűződik, aki a népiskolai olvasástanítás területén egy sajátos új módszert vezetett be. A tanítók számára készült módszertankönyvbe, a „Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen” 1776-ban jelent meg Bécsben, amelyben módszerének lényegét foglalta össze. *Felbiger* egyszerű, rövid, világi témájú szövegeket vett fel olvasókönyvébe. Ezek feldolgozásához öt elv figyelembevételét és alkalmazását ajánlja a tanítóknak:

- 1) A tanítónak az osztály egészével kell foglalkoznia, a feladatokat a tanulóknak együttesen kell megoldaniuk.
- 2) Az olvasás begyakorlására az együttes olvasás módszere szolgál. 15–20 tanulóknak együtt kell olvasni a tankönyv szövegeit.
- 3) A tanítónak kérdésekkel kell ellenőriznie azt, hogy a tanulók megértették-e az olvasott szöveget.
- 4) Terjedelmes tankönyvi szövegek kívülről való megtanulását segíti az úgynevezett „kezdőbetűzés”.
- 5) Egy megtanulandó ismeretkör fogalmainak megnevezését, osztályozását, fölé- és alárendeltségi viszonyait táblázatos formában kell a tanulók elé tárni.

A normarendszer ezeknek az elveknek a megvalósítását jelentette.

Hazánkban is gyorsan terjedt a módszer, de alkalmazását nem fogadta egyértelmű helyeslés. Sokan, különösen a református iskolafenntartók, elutasították a normamódszer bevezetését és iskoláinkban történő alkalmazását.

A módszer körül évekig dúló vita a hazai folyóiratok hasábjain is helyet kapott. A *Mindenes Gyűjtemény* 1790 évi III. Negyedében a szerkesztő hosszan kommentálja *Kazinczy Ferenc* egyik beszédét, amelyet az író személyesen küldött meg a lap szerkesztőségének.

Kazinczy ebben az időben (1786 óta) mint a kassai tankerületi iskolák felügyelője működött. Sokat foglalkozott az oktatásügy kérdéseivel, így a normamódszerrel is. Péczeli üdvözli *Kazinczy* gondolatait: „... örömmel olvastuk, hogy a mellyeket minden okos Hazafijak Kárhoztatnak a Normában, ugyan azokat kárhoztatja ez az éles elméjű s a dokgoknak nem tsak külső hártáját, hanem belső valóságát néző Nagy Hazafi is.” (*Mindenes Gyűjtemény*, 1790. III. Negyed 168. o.)

A beszéd alapeszméje, amelyet mindig és minden fórumon hangoztatott *Kazinczy*, a nemzeti nyelv elsődlegességének alapvető kérdése. Itt is hangot ad annak a meggyőződésének, hogy „... a Polgári és Törvényes dolgok Magyarul folyhassanak ezentúl... és hogy az apróbb és nagyobb Oskolákban Magyarul tanítsanak mindent.” (*Mindenes Gyűjtemény*, 1790. III. Negyed 170. o.) *Kazinczy* oktatásmódszertani kifogásai is anyanyelvi kiindulópontúak. Kárhoztatja azt, hogy „hosszan könyv nélkül tanultatják meg a

gyermekkel, hogy kell az Át írni? Miből lesz az U. sat. még pedig olly szókkal, mellyeknek tudásokra először mathesis vagy a föld mérésének tudása kívántatik. Még e' csak tűrhető volna, de ez nagyobb, hogy a' Magyar gyermek Németül tanulja meg könyv nélkül azt, hogy kell a Magyar Át írni. Két három levelet el-mond Németül úgy, hogy egy szót sem ért benne. Sír az emberben a lélek, mikor látja miképpen tétetnek így az Istennek okos teremtsései szajkókká s merő bolondokká. Ez az oka, hogy sok Szülék panaszkodnak, hogy a' Normában kevésre mennek gyermekeik; mert ész nélkül tanulják, a'mit tanulnak is.” (*Mindenes Gyűjtemény*, 1790. III. Negyed 169. o.) A szabályzat alkotói szerint a német nyelv a felvilágosodást szolgálja. *Kazinczynak* erről az a véleménye: „Nékünk sokba lesz a megvilágosodás, ha az által Nemzeti nyelvünk s bélyegünk (character) eltöröltetik... Ha az Oskolákban mindent Németül tanulnak gyermekeink, és semmit se Magyarul, úgy három nemzetség alatt el fog töröltetni a mi Magyar nyelvünk és Nemzetünk.” (*Mindenes Gyűjtemény*, 1790. III. Negyed 170. o.)

A *Mindenes Gyűjteménynek* egy másik rövid híradásában arról olvashatunk, hogy Pozsonyban a teológusok oktatása és vizsgáztatása bizonyos tárgyakkól latin helyett magyarul folyt a tanév során. Ennek kapcsán a szerkesztő nem mulasztja el megjegyezni:

„Valóban kívánni lehetne, hogy a'mit a Pozsonyi Semináriumban a nagy érdemű Professzor Urak már szokásba vettek; ugyan az gyakoroltatnék az apróbb oskolákban is. Ugy két-három esztendeig a szegény paraszt gyermekek többre mennének a nekik szükséges Tudományokban, mint most hat esztendeig. Hogy a protestánsok a Normától félnek, egyik fő oka, mert látják, hogy az a Haza nyelvét és a Nemzetet el fogja törölni. Taníttatnának tsak mindent Magyarul a Norma szerint, s maradnának meg az Oskolák a régi vigyázók alatt, mindjárt könnyebben hajlanának hozzá.” (*Mindenes Gyűjtemény*, 1790. III. Negyed 35. o.)

1790 őszén arról tudósít a lap, hogy a megyegyűlésen (Komárom megye) – többek között – az oktatásügyre vonatkozóan is fontos döntés született, nevezetesen az, hogy „A' Norma vagy új tanítás módja meg-tiltatott. A Kom. Direktor Uraknak meg-parantsoltatott, hogy ezután tsupán Magyarul és Deákul taníttassa az Oskolákat. A T. Vármegyének parantsolatja szerént a Német nyelv sehoh sem fog taníttatni.” (*Mindenes Gyűjtemény*, 1790. III. Negyed 233. o.) A hírt nagy örömmel kommentálja a szerkesztő. Mint azt már oly sokszor kifejtette a lap hasábjain, ezúttal is leszögezi, hogy a nemzeti nyelvű oktatás a feltétele hazánk kulturális fejlődésének.

Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik *Bertits Ferenc* írása, amelyet a *Mindenes Gyűjtemény* folytatásokban közölt. A szerző megpróbál választ keresni arra a kérdésre: „Mitől van az, hogy ebben a megvilágosodott században is, ebben a mindenféle tudományoknak tavaszában is a mi Magyar Hazánknak Literaturája elő nem mehet?” (*Mindenes Gyűjtemény*, 1790. IV. Negyed 174. o.) Nézete szerint kora oktatásügyének legfőbb hiányossága az, hogy az iskolázás korai szakaszában, de a későbbiekben sem szeretetik meg a gyermekekkel az olvasást, az irodalmat, a tudományokat. Hogyan is tehetnénk ezt? Hiszen „a kezünkre bizottakat alig tanítottuk meg az AB-ot és BA-bát kiejteni, már erőszakosan kezdtük a fejekbe verni a latin grammatikát.” (*Mindenes Gyűjtemény*, 1790. IV. Negyed 175. o.) Így nem is várható el – szögezi le a szerző -, hogy az iroda-

lom és a tudományok iránt érdeklődő, sőt esetleg ezeket művelő nemzedék nőjön fel. Az oktatásügy vezetőinek, az iskolákat irányító testületeknek és maguknak a mindennapi pedagógiai munkát végző tanároknak is hatalmas a felelőssége az egész magyarság jövőjének alakításában. *Bertits* az angol, a francia és a német példára hivatkozik. Ezek a nemzetek időben felismerték, hogy a nemzeti nyelven történő közoktatás az alapja a helyes irányú fejlődésnek, a nép művelésének, a tudományos és irodalmi élet virágzásának. Szerzőnk követeli:

„Adjunk a Hazai Nyelvnek elsőbbséget, mellyet eddig Nemzetünk kárára egy idegen foglalt el, oltuk azzal az olvasásnak és tanulásnak szeretetét gyermekeink szívébe... Szaporítsuk hasznos és gyönyörködtető írásainkat azon a nyelven, melly a Magyaroknak kényes, de nemes izlésű szívet s száját leginkább ketsegetti, és szemlátomást nevedetni fog azoknak a számok kik a tehetősebb lelkeket ébreszteni semmi ki-tehető úton módon se drágállják. Szabadítsuk ki a Deákság és más idegen nyelvek fogságából a kisdied esztendőket, áldozzuk-felgyenge tehetségeiket elviselhetetlen lántzaikból, eresszük, hadd futtathassák kényekre a Magyar pályán tüzes gondolatjokat, és rövid nap múlva tapasztalják, hogy a felséges elméknek s tsuda tehetségeknak szint olyan Szülő Hazájok s Dajkájok Magyar Ország, mint az Égnek akár melly boldog sarka alatt fekvő tartomány.” (*Mindenes Gyűjtemény*, 1790. IV. Negyed 182. o.)

Az előzőekből kitűnik, hogy a felvilágosodás pedagógiai eszméi közül a nemzeti nyelven történő oktatás követelése és fontosságának kiemelése hazánkban különös hangsúlyt kap a XVIII. század utolsó évtizedében.

Íróink, tudósaink minden alkalmat megragadnak, a legkülönbözőbb fórumok adta lehetőségeket is kihasználják a magyar nyelvű oktatás eszméjének népszerűsítése ügyében. Más, neveléssel-oktatással kapcsolatos felvilágosult gondolatok is helyet kaptak természetesen a lapok, így a *Mindenes Gyűjtemény* hasábjain is. Foglalkoztak írások a gyermeki természet alapvető jóságának eszméjével, a nevelésbe vetett feltétlen hit kérdésével, korszerű erkölcsi és vallási elvekkel. Szóltak íróink a gyermeki lélek megismerésének szükségességéről, az ehhez igazodó oktatási-nevelési módszerek kimunkálásának fontosságáról, és sok egyéb olyan kérdéstről, amelyek ellepték a korabeli Európa filozófiai és pedagógiai irodalmát. Mégis, sajátosan a mi helyzetünkre jellemző módon nálunk a nemzeti nyelvű oktatást követelő írások kerültek túlsúlyba. Mint láthattuk, a *Mindenes Gyűjtemény* pedagógiai vonatkozású írásai hűen tükrözik ezt a tendenciát.

Átmeneti visszaesés után, a XIX. század második évtizedétől kezdve erőteljes fejlődésnek indult folyóiratirodalmunk.

Döbrentei Gábor szerkesztésében 1813-ban indult meg az *Erdélyi Múzeum*, 1817-ben Pesten a *Tudományos Gyűjtemény*. Ezek a folyóiratok már elméleti jellegű pedagógiai tanulmányokat is közöltek, előkészítve a reformkor korszerű nevelésügyi törekvéseit.

Irodalom

- Biester, J. E. (1797a): Plan zur Verbesserung der Bürgerschule in Marburg. *Berlinische Blätter*, augusztus 9. 189–192.
- Biester, J. E. (1797b): Einige Nachricht über die neuen Schuleinrichtungen in Frankreich. *Berlinische Blätter*, augusztus 9. 178–189.
- Campe, I. H. (1783): Plan zu einer allgemeinen Revision des gesammten Erziehungswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher. *Berlinische Monatsschrift*, 162–181.
- Campe, I. H. (1784): Fernere Nachricht von dem Fortgange der allgemeinen Revision des gesammten Schul- und Erziehungswesens, von einer Gesellschaft praktischer Erzieher. *Berlinische Monatsschrift*, 515–536.
- Dezsényi Béla (1948): A Nova Posoinensia és az újságotolvasók a XVIII. században. *Magyar Századok*, 1948. 142–163 és *Ratio Educationis*, fordította Mészáros István, Budapest, 122., 140 és 151.
- Fehér Katalin (1985): Nevelésméleti kérdések felvilágosodás és reformkori folyóiratainkban. *Magyar Könyvszemle*, 3–4. sz. 233–241.
- Gruner, J. (1804): Ankündigung und Aufforderung zu einer Pränumerazion für die Pestalozzischen Schulbürger. *Neue Berlinische Monatsschrift*, február 147–155.
- Himly, J. F. W. (1810): Pestalozzische Theorie und Pestalozzische Praxis. *Neue Berlinische Monatsschrift*, január 30–40.
- Himly, J. F. W. (1811): Über ein vorläufiges Wort der Pestalozzischen Wochenschrift, die Pädagogischen Mittheilungen betreffend. *Neue Berlinische Monatsschrift*, április 234–239.
- Kókay György (1964): *Pedagógiai vonatkozású cikkek az első magyar újságban*. Az Országos Pedagógiai Könyvtár 1962-es Évkönyve. Budapest. 90–96.
- Kókay György (1970): *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795)*. Budapest.
- Máté Károly (1947): *Sajtó és nevelés*. Budapest.
- Villaume, P. (1785): Was kann und darf man von den neuen Reformationen des Erziehungswesens erwarten und ferdern? *Berlinische Monatsschrift*, június 346–558.
- Zedlitz, K. A. (1787): Vorschläge zur Verbesserung des Schulwesens in den königlichen Landen. *Berlinische Monatsschrift*, augusztus 97–116.

Fehér Katalin

ABSTRACT

KATALIN FEHÉR: EDUCATIONAL ISSUES IN THE FIRST HUNGARIAN NEWSPAPERS AND JOURNALS

Beginning in the late 18th century the Hungarian press discussed educational issues intensively. The present study reviews articles published in the early newspapers and journals. As an introduction, articles from well-known and widely read German and Austrian journals are quoted that served as a model for Hungarian authors and editors. The first newspaper in Hungarian, the *Magyar Hírmondó*, launched by Mátyás Rát in Bratislava in 1780, published numerous articles touching on educational issues. Some of these writings reviewed new publications about education, while others reported on educational trends in Hungary and abroad. From among the first Hungarian periodicals, articles of the journal *Merkur von Ungarn*, edited by Márton György Kovacsics, are discussed. The author then reviews some significant writings from the *Mindenes Gyűjtemény*, published in Hungarian in Komárom between 1789-1792. The study provides an overview of the educational issues that engaged the attention of the Hungarian public in the late 18th century.

MAGYAR PEDAGÓGIA 95. Number 3–4. 279–292. (1995)

Levelezési cím / Address for correspondence: Fehér Katalin, H – 1075 Budapest, Kazinczi u. 23–27.